EDUKACJA FILOZOFICZNA RECENZJE I NOTY
Vol. 45 2008

KINGA MARULEWSKA

NIEZBĘDNOŚĆ ROZWAŻAŃ O WOLNOŚCI

Marek Szulakiewicz, Zbigniew Karpus (red.): *Wolność* w *epoce poszukiwań.* Toruń, Wydawnictwo UMK, 2007, 470 s.

Dyskusję o wolności można uzasadnić kilkoma względami: po pierwsze, namysł nad kwestiami „najważniejszymi", a do takich wypada zaliczyć wolność, wydaje się nie mieć końca ze względu na cechę samego myślenia, na którą zwróciła uwagę Hannah Arendt, tzn. nieustanne kwestionowanie osiągniętych wyników, „nawyk rozważania wszystkiego, co się zdarza i co zwraca uwagę"[1]. Oznacza to, że skazani jesteśmy na ponowne poruszanie kwestii podjętych przez naszych poprzedników, nie tyle dlatego, że brak nam oryginalności, lecz ponieważ domaga się tego przedmiot refleksji.

Pod drugie, namysł nad wolnością jest również rodzajem rozmowy pomiędzy nami a wielkimi umysłami - jest to jednak niemożliwe bez naszego działania, które monologi już nieobecnych myślicieli przekształca w dialog - czy to pomiędzy nimi, czy też między nami a nimi. Ciąży zatem na nas odpowiedzialność - „musimy dokonać transformacji tych monologów w dialog, musimy przeformułować ich *jeden przy drugim* w *razem",* jak pisze Leo Strauss[2]. Obowiązek rozmowy z poprzednikami wypływa też stąd, że jesteśmy pokoleniem współczesnym i jako ostatni udzielamy odpowiedzi na zasadnicze pytania, ale stąd nie możemy wnosić, że nasze rozwiązania są rozstrzygające i ostateczne.

Po trzecie, do nieustannej refleksji nad wolnością powinny nas skłaniać zmiany zachodzące we współczesnym świecie, problemy, jakie rodzą się w związku z liberalną wizją świata, zderzenia pomiędzy wolnością a innymi wartościami, które często przybierają postać hasła Repu-

[1] H. Arendt: *Myślenie*, 2002, s. 38.

[2] L. Strauss: *Czym jest edukacja liberalna?,* przeł. Ł. Dominiak. „Dialogi Polityczne" 7/2007, s. 23.

bliki Greckiej *ελευτερία ή θάνατος* (*wolność albo śmierć*). Jak zauważa Marek Szulakiewicz we wstępie do książki - „epoka *veritalna* przemieniła się w (...) epokę *liberalnej* (s. 12), a owa przemiana wymaga powrotu do podstawowych zagadnień. Nakreślona powyżej lista powodów nie jest oczywiście wyczerpująca, a konieczność refleksji nad wolnością można by jeszcze dalej uzasadniać.

Wolność w *epoce poszukiwań* jest publikacją, która stanowi zapis rozważań o wolności prowadzonych w ramach IV Interdyscyplinarnej Konferencji *Problemy współczesnej kultury*, organizowanej przez Instytut Politologii oraz Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Autorzy recenzowanej publikacji starają się, jeśli nie udzielić odpowiedzi na pytania, jakie pojawiają się w związku z wolnością, to stanowić pewien zbiór głosów w dyskusji, na której niezbędność wskazano powyżej.

Prezentowana praca składa się z trzech głównych części: I. *Wolność i filozofia*, II. *Wolność i religie*, III. *Wolność i świat polityki.* Podział taki zgodny jest nie tylko z prowadzonymi na konferencjach dyskusjami, ale jednocześnie sięga do zasadniczych problemów, jakie sprawia wolność we współczesnym świecie, tj. do kwestii relacji pomiędzy prawdą a wolnością (czy to w wymiarze filozoficznym, czy też religijnym), oraz do kwestii wolności w sferze tego, co polityczne. Problematyka pierwszej części skupia się na dwóch aspektach relacji wolności i filozofii: pierwszy z nich to filozofia *jako* wolność - filozofia często postrzegana była (jest?) jako nosicielka prawdy, która przynosi również wolność. Tymczasem, jak zauważa M. Szulakiewicz, „wśród złudzeń filozofii należy umieścić i te, że zawsze przynosi ona wolność" (s. 21). Natomiast drugi aspekt to filozoficzne zainteresowanie kwestią wolności, nakreślany w dwóch płaszczyznach: determinizmu/indeterminizmu oraz odpowiedzialności. Obydwa problemy są w myśli filozoficznej nienowe, jednak w obliczu rosnącego znaczenia „mojego chcenia" (s. 23) skłaniają do głębszej refleksji nad kondycją ludzką, zwłaszcza w kontekście wolności człowieka w świecie zamieszkiwanym przez innych ludzi. Naprzeciw temu zagadnieniu wychodzi filozofia dialogu, która z istnienia Drugiego uczyniła najważniejszy punkt odniesienia. Próba pogodzenia Ja z Innym i wolnością każdego z nich jest istotną częścią współczesnej

filozofii. W części pierwszej zbioru odnaleźć można teksty poświęcone nie tylko zagadnieniom z kręgu etyki, lecz także epistemologii, estetyki czy ontologii. Ważną część zajmują również analizy pojmowania wolności u filozofów, m.in. u św. Augustyna, Schopenhauera, Rousseau, Whiteheada czy Sartre'a.

Rozważania w drugiej części omawianej pracy poświęconej relacjom wolności i religii, wymagają „odwrócenia błędu rozpoczynania od nas samych" (s. 238) w kwestii tychże relacji. Otóż jeśli rozpatrywać religię z nastawieniem „moja religia jest prawdziwa" (s. 237), to nieuchronnie sprowadzamy ją do człowieka, tymczasem jest ona doświadczaniem transcendencji. M. Szulakiewicz sugeruje, iż „religia nie jest wynikiem spełnienia naszych potrzeb, to raczej sposób, w jaki Bóg szuka, 'wzywa' człowieka" (s. 238). Z tego punktu widzenia religie można rozpatrywać jako różne drogi Boga do człowieka (a nie człowieka do Boga). W przypadku chrześcijaństwa problem wolności religijnej został poruszony w czasie Soboru Watykańskiego II, stanowiącego znaczącą cezurę w postrzeganiu wolności w Kościele katolickim. Przełom ów polegał na zaakcentowaniu przez Sobór, zwłaszcza w *Deklaracji o wolności religijnej*, kwestii godności osoby ludzkiej[3], gdy tymczasem Kościół przedsoborowy nadawał pierwszorzędne znaczenie prawdzie, która realizowała się w religii katolickiej. Integryści postrzegają tę zmianę w zupełnie innym świetle - jest to dla nich zerwanie z wcześniejszą nauką Kościoła, a co więcej - z zasadami, jakimi kierował się Kościół w relacji do państwa oraz innych wyznań przez wieki. Idąc za Jackiem Bartyzelem, można wizję przedsoborową ująć w następujących założeniach: 1) suwerenność i niezależność Kościoła, jako społeczności doskonałej, której celem jest zbawienie dusz; 2) odrębność Kościoła i państwa; 3) związek między Kościołem a państwem, którego podstawą winna być jednomyślność działania dla przyrodzonego i nadprzyrodzonego dobra człowieka; 4) pośrednia jurysdykcja Kościoła nad doczesnością, dająca mu prawo do interwencji w sprawach doczesnych, które normalnie podlegają jurysdykcji państwa, z powodu grzechu i ze względu na zbawienie dusz; 5) pośrednie podporządkowanie państwa Kościołowi, rozumiane jako zasada wiary lub przynajmniej teologicznej pewności, że cele reali-

[3] J. Keller: *Katolicka doktryna społeczna*. Warszawa 1989, s. 201-202.

zowane przez państwo służą osiąganiu przez ludzi zbawienia; 6) służebna funkcja państwa, które winno wspierać Kościół we wszystkim, co służy osiąganiu jego zbawczego celu; 7) społeczne panowanie Chrystusa Króla nad wszystkimi jednostkami i społeczeństwami, które domaga się przesycenia ustawodawstwa państwowego Prawem Bożym w ten sposób, aby w swej (doczesnej) dziedzinie było ono instrumentem zbawienia dokonanego przez Chrystusa[4]. Relacja religii i wolności jest również relacją dotyczącą związków wspólnoty politycznej i Kościoła, który to temat był szeroko rozważany od samego początku powstania chrześcijaństwa. Zaakcentowano również kwestię namiastek (*Ersatz*) wiary, *pseudo-religii*, które są stałym zagrożeniem dla współczesnego człowieka, jak choćby niepohamowany wzrost wszechogarniającej konsumpcji.

Ostatnia część książki poświęcona jest aktualnej kwestii wolności i polityki, czy też raczej wolności w sferze politycznej. Jest to temat o tyle ciekawy, że w antycznej Grecji sfera publiczna była płaszczyzną realizacji wolności, która wyrastała z pewnej wspólnoty politycznej, natomiast sfera prywatna była sferą konieczności, a zatem sferą zniewolenia. Wolność człowieka można było stworzyć dopiero na forum publicznym poprzez oderwanie się od tego, co prywatne, a zatem konieczne. Wolność poza sferą publiczną nie miała racji bytu[5]. Tymczasem współcześnie następuje przenoszenie wolności do sfery prywatnej (jako prawa człowieka), odcinając się od tego, co publiczne. Symptomem tego procesu było pojawienie się liberalizmu jako doktryny, która wychodzi od tego, co jednostkowe, partykularne i w stosunku do państwa pragnie tę partykularność zabezpieczyć, tj. w skrajnym rozumieniu oznacza to wycofanie się wolnych jednostek ze sfery publicznej do prywatności i zajmowanie się „prywatnymi interesami". Taka wolność oznacza „tylko zagwarantowanie jakiejś niezależności od państwa, drugiego człowieka, idei kulturowych itp." (s. 351). Marek Szulakiewicz postuluje postrzeganie wolności nie tylko w kontekście sfery politycznej, ponieważ ze sfery polityki „nie widać" wolności jako odpowiadania za swoje czyny. W tej

[4] J. Bartyzel: *Dwa miecze. Relacja Kościół - państwo* w *tradycyjnym nauczaniu i dziejach Christianitas*, dostępne: http://haggard.w.interia.pl/jb.html [18.11.2007].

[5] H. Arendt: *Kondycja ludzka*. Warszawa 2000, s. 27-87.

części zbioru odnaleźć można rozważania dotyczące wolności w kontekście liberalizmu, moralności czy prawa. Poszukiwania rozumienia wolności w sferze politycznej są wspierane refleksjami na kanwie myśli m.in. J. Habermasa, Ch. Taylora, B. Spinozy czy A. de Tocqueville'a.

Książka, oprocz przedstawienia głównych problemów związanych z wolnością, prezentuje wieloaspektowe i interdyscyplinarne spojrzenie na tę kwestię. Obecność rozważań na temat wolności jest pozytywnym sygnałem, a same artykuły mają do zaoferowania wiele wartościowych pytań, na które często niezmiernie trudno udzielić odpowiedzi. Nie to jest jednak celem niniejszej publikacji, bowiem myślenie nie daje poznania (jak twierdziła Hannah Arendt) i nie rozwiązuje zagadek świata (jak uważał Martin Heidegger). Książka *Wolność w epoce poszukiwań* stawia sobie zupełnie inne cele - mając nadzieję, że wysiłek, jakiego rezultatem jest ta publikacja, „nawet jeśli nie stanowił rozwiązania problemu, i jeśli nie doprowadził do odzyskania harmonii między wolnością, dobrem i prawdą, to jednak przyczynił się do otwierania dróg ku światu, w którym 'wszystko wolno, lecz nie wszystko buduje' (1 Kor 10, 23)" (s. 14). Z pewnością można uznać, że cel ten został zrealizowany, a książka stanowi widoczny znak obecności wartościowej interdyscyplinarnej refleksji nad najważniejszymi kwestiami filozoficznymi.